

Монголын нүүдлийн соёл ба тогтвортой бүтээгдэхүүний стандарт (“Тогтвортой ноолуур”-ын жишээн дээр)

Эрик Трифт
Виннипегийн Их Сургууль

“Тогтвортой ноолуур” гэсэн нэр томьёо нь тогтвортой хөгжлийн шалгуурыг хангасан ноолуур буюу байгаль орчинд ээлтэй, нийгэмд хариуцлагатай бүтээгдэхүүнүүдийг тодорхойлох гэсэн утгатай бөгөөд энэ нэр томьёог Монгол Улс төдийгүй олон улсын хэмжээнд өргөн хэрэглэдэг. Тухайлбал, Францын “AVSF - Agronomes et Vétérinaires Sans Frontières” мал эмнэлгийн байгууллага, Английн Тогтвортой ноос ноолуурын эвсэл, “Aid by Trade” буюу Худалдаа-тусламж сан зэрэг байгууллагын тус тус гаргасан стандарт, гэрчилгээг Монгол Улс, БНХАУ-д дэлгэрүүлсэн байна (Даваагийн Басандорж et al. 2020; Тогтвортой ноос ноолуурын эвсэл 2022; Aid by Trade Foundation 2022). Эдгээр стандарт, гэрчилгээ нь эцсийн дүндээ Монголын малчид, үйлдвэрлэгчдэд ашигтай байж болох бөгөөд учир нь олон улсын хэрэглэгчид “хариуцлагатай худалдаа” гэсэн баталгаа олгосон бараа бүтээгдэхүүнийг авахдаа илүү үнэ төлөхөд бэлэн байдаг (Didier & Lucie 2008; Howard & Allen 2008; Kopuk 2019). Гэтэл олон улсын хэрэглэгчид бүтээгдэхүүн авахдаа үйлдвэрлэсэн тухайн нутгийн соёл, заншил, уламжлалт арга ухааныг дэмжих бас хүсэлтэй байдаг учир энэ хүрээнд “соёлын үнэ цэнэ” буюу “соёлын нэмүү өртөг” гэж ярих нь зүйтэй. Иймд Дэлхийн шударга худалдааны байгууллага (World Fair Trade Organization)-аас гаргасан стандартанд тэмдэглэхдээ:

[Гишүүн байгууллага нь] соёлын ондоошил, орон нутгийн түүхий эд, ур чадвар зэргийн үнэ цэнийг хүндэтгэн үзнэ (бүтээгдэхүүнийг зохион бүтээх, сонгох, хаяглах явцад, гэх мэт). Боломжтой бол орон нутгийн уламжлалт арга ухаан, түүхий эд, зүйлсийг аливаа бүтээгдэхүүний шинэ хэв загварт ашиглана эсвэл оруулна. (World Fair Trade Organization 2020)

Соёлын хэмжүүрийг тогтвортой бүтээгдэхүүний стандартад тусгах арга замыг хайх явдал нь Монгол Улсад соёлын өвийг хамгаалах хүчин чармайлыг Тогтвортой хөгжлийн зорилго (ТХЗ) 12 – “Хариуцлагатай хэрэглээ, худалдаа”-тай хэрхэн уялдуулах талаар бид судалж байна. ТХЗ-ууд нь байгаль орчин, эдийн засаг, нийгэм гэсэн тогтвортой хөгжлийн гурван “тулгуур багана”-г агуулж байдаг боловч

соёлыг дөрөв дэх гол тулгуур багана гэж тооцох хэрэгтэй юм (Hawkes 2001; Soini & Dessein 2016; United Cities and Local Governments - Committee on culture 2008).

Энэ хүрээнд соёлын тогтвортой байдлын үзүүлэлтийг Соёлын яам, ЮНЕСКО-гийн Монголын үндэсний комисстай хамтран боловсруулсан Монгол Улсын Соёлын биет бус өвийн төлөөллийн жагсаалт, Яаралтай хамгаалах өвийн жагсаалттай уялдуулах боломжийг судалж байна (БСШУС-ын сайд 2019). Төрийн эдгээр баримт бичигт монголчууд өөрсдийн ахуй соёлд чухал ач холбогдолтой, ирээдүйд хамгаалахад зайлшгүй шаардлагатай гэж тодорхойлсон зүйлсийн жагсаалтыг үндэсний хэмжээнд баталсан гэсэн үг юм. Тиймээс соёлын тогтвортой байдлын тухай ярихдаа тэдгээр өвөрмөц соёлын зүйлсийн эрч хүчийг Монголын нүүдэлчдийн соёлыг цаашид хадгалж үлдэх чадварын үзүүлэлт гэж ойлгох нь зүйтэй юм. Хувийн хэвшлийн үйлдвэрлэгчид, худалдаачдад зориулсан соёлын тогтвортой байдлын стандартыг боловсруулах нь мөн эдгээр жагсаалтаас орон нутгийн соёлын зүйлсийг хамгаалах, сурталчилах тодорхой арга хэмжээг дэмжих нэг хэрэгсэл байж болно. Ойрын хугацаанд “Нүүдэлчдийн зан үйл, мал маллах арга ухаан” гэсэн зүйлийг ЮНЕСКО-д бүртгүүлэх зорилгоор Монгол Улс ажиллаж байна. Тэгвэл энэ хүрээнд, ноолуурын жишээн дээр, нүүдэлчдийн зан үйл болон монголын уламжлалт мал маллах арга ухаан гэж яг юуг хэлэх вэ? Бид ямаа маллахтай шууд холбоотой олон төрлийн дадлыг дурдаж болно, жишээлбэл: чих имнэх, хонь ямааны бэлчээрийн ургамлыг таньж тодорхойлох, мал бэлчээрлэх тохиромжтой газар нутгийг сонгох, ямаа самнах, ямаа сонгон үржүүлэх, төл авах, нүүдэл хийх, отроор явах, ямаа саах, ямааны сүүг төрөл бүрийн цагаан идээ болгон боловсруулах, ган зудтай тэмцэх арга хэмжээ авах, малын нэмэлт тэжээл, ханд бэлтгэх, уламжлалт аргаар малын өвчнийг эмчлэх, янз бүрийн авиа дуудлагаар малтай харилцах, гэх мэт олон жишээг хэлж болно (М. Даш 1966).

Монголд нүүдлийн мал аж ахуй, мал маллах арга ухаан, тэр дотор ялангуяа тогтвортой ноолууртой холбоотой хэд хэдэн стандарт байдаг. Үүнд, “Текстилийн тогтвортой үйлдвэрлэл” (MNS 692: 2021); AVSF-аас байгаль орчинд ээлтэй, нийгэмд хариулцлагатай мал аж ахуйг тодорхойлсон 25 шаардлагад тулгуурласан удирдамж, малчдын ажлын дэвтэр, гарын авлага, “Тогтвортой ноолуур” ын гэрчилгээ; малын эрүүл мэндийн зохицуулалт хөтөлбөр, бэлчээрийн хамтын менежментийн төлөвлөгөөтэй байхыг шаарддаг Тогтвортой ноос, ноолуурын эвслийн гэрчилгээ (Тогтвортой ноос ноолуурын эвсэл 2022) байдаг. Харин зах зээлд суурилсан иймэрхүү стандарт, баталгаажуулалтын арга хэмжээний томоохон шүүмжлэл нь бол “тогтвортой байдал” гэсэн тодорхойлолтыг орон нутгийн гэхээсээ илүүтэйгээр гаднаас нь тусгах хандлагатай байдаг (Fisher 2018; Naylor 2019; Moberg & Lyon 2010). Бидний жагсаасан бичиг баримтын аль нь ч соёлын тодорхой үзүүлэлтийг агуулдаггүй, түүнчлэн тогтвортой байдлын стандартууд нь зарим талаараа монголчуудын уламжлалт нүүдлийн зан үйл, мал

маллах арга ухаан нь хоцрогдсон тул гадны дэмжлэгээр өөрчлөх шаардлагатай гэсэн сөрөг үзлийг бодитоор бий болгох талтай. Тухайлбал, гадаадын зарим брэндүүд ямаанаас эхлээд эцсийн үйлдвэрлэл хүртэл ноолуур бэлтгэх явцад хэдий хэмжээний ус, ургамал, түлш болон бусад нөөцийг зарцуулж байгааг тооцоолж, байгаль орчны хяналт, тооцооны үнэлгээ гаргана. Хэрэв нөөц ашиглалтын тэнцэл тодорхой босго хэмжээнээс доогуур байвал бүтээгдэхүүнийг тогтвортой хэмээн үзэж болно. Хувцас загварын брэнд Стелла Маккартни "Байгаль орчны ашиг, алдагдал"-ын үнэлгээнд үндэслэн 2016 онд Монголын ноолуурын үйлдвэрлэл нь өөрийн ханган нийлүүлэлтийн сүлжээнд ноолуурын хэрэглээг нийт материалын хэрэглээний дөнгөж 0,1%-ийг эзэлдэг мөртлөө байгаль орчинд үзүүлж буй нийт нөлөөллийн 28 хувийг бүрдүүлдэг тул тогтворгүй буюу байгаль орчинд халтай гэж дүгнэсэн (Stella McCartney 2022). Тиймээс тус компани дахин боловсруулсан ноолуурыг өөрийн үйлдвэрлэлдээ ашиглах чиглэл рүү шилжиж, Монголын зах зээлээс бүрэн татгалзсан. Бусад зарим аж ахуйн нэгж, байгууллагуудаас ямааны тоо толгой хэт олширсноос бэлчээрийн доройтол, цөлжилт бий болсон тул шинэ ноолуур худалдан авахаа бүрмөсөн зогсоохыг хэрэглэгчдэд уриалсан (Dalton 2019). Стелла Маккартни өөрийн цахим хуудаснаа Монголын бэлчээрийн 70% нь доройтож, цөлжиж байгаа нь хямд ноолууртай зах зээлийн нөхцөл, малчид өөрсдөө бэлчээрийн даац хэтрүүлсэнтэй холбоотой гэж бичжээ (Stella McCartney 2022). Энэ төрлийн тогтвортой байдлын үнэлгээ нь орчин үеийн нөхцөлд уламжлалт нүүдлийн мал аж ахуй өөрөө тогтворгүй болсон, уламжлалт мал маллах арга ухаан хангалтгүй болсон бөгөөд малчид байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийг тогтвортой түвшинд хүргэхийн тулд мал аж ахуйн шинэ арга ухаанд шилжих ёстойг илтгэж байгаа тул Монголын малчдын хувьд хүндрэлтэй байж болох юм.

Эдгээр хандлагын эсрэг бид нүүдлийн мал аж ахуйн уламжлалт арга ухааныг орчин үеийн нөхцөлтэй нийцэхгүй гэж үзэхийн оронд өнөөгийн зах зээлийн нөхцөл байдал, улс төрийн нөхцөл байдал нь малчдын уламжлалт арга ухаанд суурилсан нүүдлийн мал аж ахуй эрхлэх чадварыг хангаж байгаа эсэхийг дүгнэх нь илүү тустай гэж үзэж болно. Өөрөөр хэлбэл, уламжлалт нүүдлийн мал аж ахуйг экологи, эдийн засгийн хувьд угаасаа тогтвортой буюу ээлтэй, гэхдээ энэ үйлдвэрлэлийн тогтолцооны тогтвортой байдалд малчдын өөрсдийнх нь шууд хяналтаас гадуур гадны хүчин зүйлс заналхийлж болзошгүй. Зарим малчид бидэнтэй ярилцахдаа, тухайлбал, уул уурхайгаас үүдэн бэлчээр, ус бохирдож, доройтож байгааг хэлж байсан. Эсвэл эрэлттэй тохиромжтой бэлчээр, сумын төвийн ойролцоо, зам дагуу, худаг усны ойролцоо зэрэг газруудад малчдын нягтаршил ихтэй, тэр дундаа бусад нутгаас ирсэн отроор явж буй айл өрхүүд орсон тул нүүх боломж хязгаарлагдмал гэж зарим малчид тайлбарлаж байна. Эдгээр нь нүүдлийн мал аж ахуйг шинэ, илүү эрчимтэй хэлбэрт шилжих замаар шийдвэрлэх техникийн асуудлаас илүү үндсэндээ улс төр, засаглалын асуудал юм.

Тогтвортой байдлын гэрчилгээ олгох дахиад нэг арга нь Өвөрмонголд хэрэглэгдэж буй Сайн ноолуурын стандарт, AVFS Тогтвортой ноолуурын стандарт, Тогтвортой ноос, ноолуурын эвслийн үйл ажиллагааны дүрэм зэрэг баримт бичигт тусгагдсан болно. Эдгээр стандартууд нь ЮНЕСКО-д бүртгүүлэхийг хүсэж буй нүүдэлчдийн зан үйл, мал маллах арга ухаантай заримдаа нийцэх, заримдаа эс нийцэх нарийн, техникийн үзүүлэлтийг ашиглана. Жишээлбэл, “Мал аж ахуй эрхлэх, ноолуур бэлтгэх зохистой дадал” стандартад бид уламжлалт мал маллагааны зарим арга ухааныг кодчилсныг харж болно, үүнд: усны тэвшийг цэвэр байлгах; бохирдсон эсвэл муудсан тэжээлийг зайлуулах; малын хашааг мод гэх мэт цэвэр байгалийн материалаар бүтээх; ямааг хяргах биш самнаж ноолуурыг нь авах; өнчин болон гологдсон төлийг зохицуулах арга барилтай байх; мөн ямааг бүрэн тэжээлээр биш бэлчээрт гаргах ёстой гэж байна (Тогтвортой ноос ноолуурын эвсэл 2022). Малчдын нүүдэллэх аргын тухайд “ургамлын төрөл, нарны туяа, салхины хурд, цасны хэмжээ” зэргийг харгалзан буух газраа сонгохыг заасан. Энэ утгаараа Монголын нүүдлийн мал аж ахуйг олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн бөгөөд тогтвортой, ээлтэй аж ахуйн үйлдвэрлэлийн хууль ёсны хэлбэр мөн гэдгийг уг стандартад эерэгээр хүлээн зөвшөөрсөн байна.

Үүний зэрэгцээ, Тогтвортой ноос, ноолуурын эвсэлийн зохистой дүрэм болон AVSF-н Тогтвортой ноолуур стандарт нь бэлчээрийн ашиглалтыг байгалийн нөөц болон зэрлэг ан амьтдын үнэлгээ, бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө, хяналт-үнэлгээний судалгаа зэрэг бичиг баримтыг бүрдүүлэн, бэлчээр ашиглагчдын хэсэг (БАХ) зэрэг малчдын сайн дурын байгууллагаар зохицуулахыг шаардаж, монголчуудын нүүдэллэх ёсыг албан ёсны зохион байгуулалттай хэлбэрт оруулахыг шаардсан байна. Өөрөөр хэлбэл, малчдын нутаг бэлчээр сонгох түгээмэл арга болох зар түгээх, сураг сонсох, газар үзэх, тухайн нутгийн малчидтай аман зохицуулалт хийхийг “цэгцгүй зохицуулалт” гэж үзээд, тодорхой нутаг дэвсгэр дэх өрхүүдийн дунд албан ёсоор бүлэг үүсгэж зохицуулах, баримт бичиг бүрдүүлснээр ямар ч гадна дотны хүнд ил тод, ойлгомжтой хэлбэрт оруулах төлөвтэй байна.

Эдгээр зохицуулалтын шинэ арга туршлага нь уян хатан байдал, тодорхойгүй нөхцөлд дасан зохицох чадвараас илүү мал маллах нөхцөл байдлыг өөрсдөө тогтворжуулах чадварыг чухалд үздэг. Энэхүү үзэл нь нүүдэлчдийн сэтгэлгээнд ихээхэн өөрчлөлт оруулах хандлагатай байгааг бидний судалгаа харуулсан, тухайлбал нүүдэлчдийн сэтгэлгээг тодорхойгүй нөхцөлд дасан зохицож, хариу үйлдэл хийх арга ухааныг эрхэмлэсэн гэж бид тодорхойлно. Нэг зүйлийг хэлэхэд, эдгээр стандартад шаардагдах менежментийн төлөвлөгөө нь отор гэх мэт хариу арга хэмжээ авахаас илүү бэлчээрийн тогтмол сэлгээ нүүдэлд давуу эрх олгодог. БАХ-ын удирдагчид сэлгээ нүүдлийг “хэвийн”, отор нүүдлийг “онцгой байдлын” хөдөлгөөн гэж тодорхойлсон бөгөөд ингэж ялгаж үзэхэд отроор явах шаардлага нь

ямар нэг хэвийн бус байдлын шинж тэмдэг гэсэн тайлбар илэрхийлж байна, тухайлбал магадгүй бэлчээрийн даац хэтэрсэний улмаас бэлчээрийн доройтол, эсвэл уур амьсгалын өөрчлөлттэй холбоотой ган гачиг үүссэн тул хэвийн бус нүүдэл хийнэ гэж үзэж байх юм. Цаашилбал энэхүү зарчмаар отор нүүдлийг шаардлагагүй болгохын тулд малын үүлдэр угсааг сайжруулан мал аж ахуйг эрчимжүүлэх, сүргийн бүтцийг өөрчлөх, малын тоог цөөрүүлэх, хадлан тэжээл бэлдэхэд хөрөнгө оруулалт хийх ёстой зүйл гэж үзнэ. Харин түүний эсрэгээр, монгол нүүдлийн зан үйлийн томоохон хэлбэр болох отор нүүдлийг чухалд үзвэл, төр засаг болон албан ёсны бусад зохиулалтын арга хэлбэрт отор хийх нөхцөлийг сайжруулж, отор хийх малчдыг илүү дэмжиж, зохицуулах шаардлагатай.

Хоёрдугаарт, эдгээр бэлчээр, малын зохицуулалтууд нь тодорхой нэг газар нутгийн мал сүрэг, өрх, айлын бүрэлдэхүүн нь ерөнхийдөө тогтвортой байна гэсэн ойлголт агуулсан боловч үнэндээ, нэг хот айл, нэг өрхийн бүрэлдэхүүн жилийн жилд тогтмол өөрчлөгддөгийг анзаарч болно. Хангай нутгийн харьцангуй суурьшмал малчдын гэр бүлд ч хүүхдүүд сумын төвд хичээлдээ явах, амралтаараа буцаж ирэх, бага насны ач зээ нараа өвөө эмээ дээр аваачих, өндөр настан, өвчтэй хүн хөдөө очих зэргээр өрх айлын бүрэлдэхүүнд байнга өөрчлөлт орж байдаг. Аль эсвэл хүүхдүүдээ гэрлэхэд, ахмад хүн нас барсны дараа өрх таслана, нэгдэнэ. Мөн тухайн цаг үеийн хэрэгцээнээсээ хамааран зуслан, өвөлжөөнд өөр өөр өрх айл болж бууна, тухайлбал мал сүрэг өссөн үед туслах малчин, нэмэлт тусламж авчрах шаардлагатай, харин ган зудтай жилд сүргээ хувааж холын оторт тус тусдаа явах шаардлагатай, эсвэл үр хүүхдээ гэр бүл болоход сүрэг тасалж өгсөн, олон мал борлуулах хэрэг гарсан бусад үед олон хүн мал дээр байх шаардлагагүй учир малаа цөөнөөр, эсвэл ээлжилж хариулах жишээтэй. Эдгээр уян хатан зохицуулалтыг Монголын нүүдэлчдийн соёлд шингэсэн нүүдэлчдийн харилцах ёс болон төрөл төрөгсөд (ах дүү) хоорондын харилцан туслалцах байдлыг агуулсан эдийн засгийн харилцааг илэрхийлж байна. Үүнээс үзэхэд малчин өрх нь бие даасан эдийн засгийн нэгж биш, харин нутаг, төрөл садангийн өргөн сүлжээний нэг хэсэг юм.

Энэ бүхнийг дүгнэхэд, судалгааныхаа хэд хэдэн зөвлөмж танилцуулах болно. Бид соёлын үүднээс тогтвортой бүтээгдэхүүнийг тодорхойлохдоо соёлын олон төрлийн үйл ажиллагааг дэмжсэн бүтээгдэхүүн гэж хэлнэ. Гадаадын олон харилцагчид монголын малчдыг зүгээр л “ноолуур нийлүүлэгч” гэж төсөөлдөг, өөрөөр хэлбэл малчид ноолуураас орлого олохын тулд ямаа өсгөх зэрэг эдийн засгийн мэргэшсэн үүргээс цаашгүй. Гэвч үнэн хэрэгтээ ямаа нь нүүдэлчдийн зан үйлийн олон талт тогтолцооны нэг чухал хэсэг болдог. Нүүдлийн соёлын амьд байдал нь малчид зөвхөн ямаа үйлдвэрлэгч биш, харин цагаан идээ үйлдвэрлэгч, айраг үйлдвэрлэгч, эсгий үйлдвэрлэгч, байгалийн баялаг хураагч, уул, ус, овооны харуул, уяачид гэх мэт олон ажил үүрэгтэй, өргөн мэдлэг, арга ухаантай байдгаас шалтгаална.

Тиймээс ноолуур зэрэг бүтээгдэхүүний эдийн засгийн үнэ цэнэ нь зөвхөн бодит чанар, тухайлбал, эслэгийн микрон чанараас хамаарахгүй, харин тухайн бүтээгдэхүүн нь үйлдвэрлэгчдэдээ буюу нүүдлийн малчиддаа соёлын үнэт зүйлсийг хадгалж хамгаалахад хэр сайн тусалж байгааг анхаарах хэрэгтэй.

Өгүүллийн эхэнд нүүдлийн мал аж ахуйтай холбоотой хэд хэдэн арга туршлагыг жагсаасан. Харин Монголын биет бус соёлын өвийн жагсаалтаас бид нүүдлийн мал аж ахуйгүйгээр оршин тогтнох боломжгүй маш олон чухал үнэт зүйлсийг бас харж байна (БСШУС-ын сайд 2019). Үүнд, хурдан морины хүүхдийн гийнгоо, шинэ гэр барих зан үйл, мал хөнгөлөх зан үйл, гүүний үрс гаргах зан үйл, унага тавих зан үйл, адуу тамгалах зан үйл, мал сэтэрлэх зан үйл, айраг сархадын холбогдолтой зан үйл, шагай харвах зан үйл, шагайгаар наадах зан үйл, монгол нүүдлийн зан үйл, тэмээн поло, тэмээн уралдаан, мал аж ахуйн холбогдолтой уриа дуудлага, гэх мэт.

Эцэст нь эдгээр саналыг хэлмээр байна.

НЭГДҮГЭЭРТ, ноолуур зэрэг бүтээгдэхүүн “нүүдэлчдийн соёлд ээлтэй” хэмээн тогтвортой бүтээгдэхүүний гэрчилгээ олгохдоо Монгол улсын соёлын биет бус өвийн жагсаалтад тулгуурлан тухайн орон нутагт нүүдэлчдийн соёлын амьд хүчийг үнэлэх шалгуур үзүүлэлт боловсруулах ёстой. Соёлын тогтвортой байдлын хэмжүүр болгон эдгээр соёлын үнэт зүйлсийг хэр өргөн мэддэг, хэрэгжүүлдэг, дамжуулж байгааг үнэлэх болно. Монголын зарим малчдын хоршоо, ноолуурын үйлдвэрийн гаргаж байгаа жишгийн дагуу мал эмнэлэг, хүний эрүүл мэндийг дэмжсэн арга хэмжээ авч малчдад тусламж үзүүлэх төдийгүй сум, багийн хэмжээнд соёлын өвийг хамгаалахад орлогынхоо тодорхой хэсгийг зарцуулж хөрөнгө оруулалт хийхийг шаардаж болно.

ХОЁРДУГААРТ, олон улсын худалдааны түншүүд, тэр дундаа ноолуурын брэндүүд соёлын үнэ цэнийг хэрэглэгчдэд хүргэх ёстой. Олон улсын ноолууран бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч, брэндүүдийн 700 гаруй сурталчилгаа, вэб хуудас, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээр хийсэн нийтлэлийг задлан үзэхэд олон улсын байгууллагууд Монголын малчид, бэлчээр хоёрыг “аврахаар” ажиллаж байна гэж ерөнхийд нь тайлбарлах хандлага ажиглагдаж байгаа ч Монголын малчид чухам хэн бэ гэдгийг хэлэх бараг юу ч алга. Мөн тэдний нүүдэлчиний соёл ямар үнэ цэнэтэй, эрч хүчтэй байдаг талаар мэдээлэл байдаггүй. Иймээс малчдын өөрсдийнх нь хувьд нүүдлийн зан үйл, мал маллах арга ухаан ямар байдгийг тайлбарласан, өөрсдийн дуу хоолойгоор, өөрсдийнхөө үгээр илэрхийлсэн ярилцлага, зураг, бичлэг хэрэгтэй байна. Цаашид бид Нүүдлийн соёл иргэншлийг судлах олон улсын хүрээлэн, Соёлын яам, дотоодын түншүүдийн үйл ажиллагаа, санаачилгад тулгуурлан Монголын малчид болон Канадын шударга худалдааны

байгууллагуудтай хамтран ажиллах замаар энэхүү мэдээллийг дэлгэрэнгүй судлах болно.

АШИГЛАСАН БҮТЭЭЛ

- Aid by Trade Foundation. 2022. *The Good Cashmere Standard by AbTF*. Version 1.2. https://thegoodcashmerestandard.org/wp-content/uploads/2022/03/The-Good-Cashmere-Standard-by-AbTF_v1.2_EN.pdf.
- Dalton, Matthew. 2019. "From H&M to Gucci, Fashion Rethinks Cashmere, Citing Environmental Harm." *The Wall Street Journal*, May 13, 2019, sec. Business. <https://www.wsj.com/articles/fashion-companies-rethink-cashmere-11557749119>.
- Didier, Tagbata, and Sirieix Lucie. 2008. "Measuring Consumer's Willingness to Pay for Organic and Fair Trade Products." *International Journal of Consumer Studies* 32 (5): 479–90.
- Fisher, Josh. 2018. "In Search of Dignified Work: Gender and the Work Ethic in the Crucible of Fair Trade Production." *American Ethnologist* 45 (1): 74–86. <https://doi.org/10.1111/amet.12600>.
- Hawkes, Jon. 2001. *The Fourth Pillar of Sustainability: Culture's Essential Role in Public Planning*. Common Ground.
- Howard, P.H., and P. Allen. 2008. "Consumer Willingness to Pay for Domestic 'Fair Trade': Evidence from the United States." *Renewable Agriculture and Food Systems* 23 (3): 235–42.
- Konuk, Faruk Anil. 2019. "Consumers' Willingness to Buy and Willingness to Pay for Fair Trade Food: The Influence of Consciousness for Fair Consumption, Environmental Concern, Trust and Innovativeness." *Food Research International (Ottawa, Ont.)* 120: 141–47. <https://doi.org/10.1016/j.foodres.2019.02.018>.
- Moberg, Mark, and Sarah Lyon. 2010. "What's Fair?" *Fair Trade and Social Justice: Global Ethnographies*, 1.
- Naylor, Lindsay. 2019. *Fair Trade Rebels: Coffee Production and Struggles for Autonomy in Chiapas*. U of Minnesota Press.
- Soini, Katriina, and Joost Dessein. 2016. "Culture-Sustainability Relation: Towards a Conceptual Framework." *Sustainability* 8 (2): 167. <https://doi.org/10.3390/su8020167>.
- Stella McCartney. 2022. "Recycled Cashmere | Stella McCartney US." Stella McCartney. 2022. <https://www.stellamccartney.com/us/en/sustainability/recycled-cashmere.html>.
- United Cities and Local Governments - Committee on culture. 2008. "Agenda 21 for Culture." Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura. https://agenda21culture.net/sites/default/files/files/documents/multi/ag21_en.pdf.
- World Fair Trade Organization. 2020. "The WFTO Fair Trade Standard." https://wfto.com/sites/default/files/WFTO_Standard_November%202020_print.pdf.

БСШУС-ын сайд. 2019. *Монгол Улсын Соёлын Биет Бус Өвийн Төлөөллийн Үндэсний Бүртгэл. Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухаан, Спортын Сайдын 2019 Оны 11 Дүгээр Сарын 29-Ны Өдрийн А/759 Дугаар Тушаалын 1-р Хавсралт*. <http://ncch.gov.mn>.

Даваагийн Басандорж, Жаргалын Доржпүрэв, Волоожийн Шинэнэмэх, and Доржийн Энхтуяа. 2020. *Монголын Ноос Ноолуурын Салбарын Тогтвортой Үйлдвэрлэлийн Гарын Авлага*. Улаанбаатар: Европын Холбооны Монголын текстилийн салбарын тогтвортой үйлдвэрлэл ба эко-тэмдэг төсөл. https://cdn.greensoft.mn/uploads/users/2708/files/A_2_1_4%20Sus%20production%20handbook%20MO%20print.pdf.

М. Даш. 1966. *Монгол Орны Билчээрийн Мал Маллагааны Арга Туршлага*. УБ: УХХЭХ.

МБАНХ and ХХМЭА. n.d. *Бэлчээрийн Менежментийн Тэргүүн Туршлага*уд. Accessed August 8, 2022a. <http://cdn.greensoft.mn/uploads/users/45/files/Handbook%20Belcheer.pdf>.

———. n.d. *Малын Гаралтай Түүхий Эд Бэлтгэл, Чанар, Мөшгөх Тогтолцооны Тэргүүн Туршлага*уд. Accessed August 8, 2022b. <http://cdn.greensoft.mn/uploads/users/45/files/Handbook%20Mushgih%20togtoltsuu.pdf>.

Тогтвортой ноос ноолуурын эвсэл. 2022. *Мал Аж Ахуй Эрхлэх Ноолуур Бэлтгэх Зохистой Дадал*. SFA. https://sustainablefibre.mn/wp-content/uploads/2022/05/MN_C001-Animal-Husbandry-and-Cashmere-Fibre-Harvesting-Code-of-Practice-1.pdf.